

ԳՐԱԴԱՐԱՆԱԿԱՆ

“ԼԻԱԿԱՏԱՐ ՔԵՐԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆ

ԶԱՅՈՑ ԼԵԶՈՒԻ

ՀԱՄԵՄԱՏՈՒԹԵԱՄԸ 562 ԼԵԶՈՒՆԵՐԻ”

Ն Ե Ր Ա Ծ Գ Ի Թ Ի Ն

ՀՐԱՋԵԱՑ ԱՃԱՌԵԱՆ — ԵՐԵՎԱՆ — 1955, էջ 655

4) Նախահեղինակն եւ Փոքր-Ասիա-կան Լեզուներ. — Հնդեւրոպական ժողովուրդներու գալէն առաջ, Յունաստանէն մինչև Փոքր Ասիոյ ծայրը կը բնակէին զանազան ժողովուրդներ: Յունաստանի մէջ կը բնակէին բելազգիները, լէլէզները, տրիտակները, գարիացիները եւն., կրետէի մէջ առանձին ժողովուրդ մը՝ որ մեծ քաղաքակրթութեան հասած էր եւ ծանօթ էր կրետացի անունով, Փոքր Ասիոյ մէջ՝ Լիւկիացիք, որոնք ծովեզերքէն կը տարածուէին գէպի ներս եւ կը բնակէին զլիսաւոքապէս Քասիօսի հովտը. աւելի հեռու՝ գարիացիները, լիւդիացիները, միսիացիները, բիսիդիացիները, իսաւրիացիները, լիկաոնացիները, կապադովկիացիները եւն.: Յայտնի չէ թէ այս ժողովուրդները ուրկէ՞ եկած են: Լիւկիացիները Ն. Ք. 14րդ դարուն յիշատակուած են եգիպտական արձանագրութիւններու մէջ: Հերոդոտոսի համաձայն, անոնք, ինչպէս նաև գարիացիները, գաղթած են կրետէն: Հերոդոտոս կը պատմէ նաև թէ միսիացիները, լիւկիացիները եւ գարիացիները եզրայր էին եւ նոյն գարիական Զևսը կը պաշտէին: Քասիոսի Հերոդոտոս գարիացի էր, ուստի իր տեղեկութիւնը պէտք է ճիշդ համարել, որով այս երեք ժողովուրդները մէկ ցեղի կը պատկանէին: Այս բոլոր ժողովուրդներու լեզուով մեզի հասած են աւելի կամ պակաս քանակութեամբ յիւթիւր, Բոյոթէն ալ ունինք նախ աշխարհագրական անունները. Աթէնք, Սփարթա, Թերէ, Կորինթոս եւայլ բելազգիներէն ծնացած անուններ են. այսպիսի անուններ կան նաև միւս լեզուներով: Երկրորդ, յունարէն լեզուի մէջ

կան խումբ մը ոչ — հնդեւրոպական բառեր, որոնք փոխառու պէտք է ըլլան բելազգիներու լեզուէն: Երրորդ, կան խումբ մը բառեր՝ զորս մեզի աւանդած են յոյն հնդկանկները: Վերջապէս, զանազան արձանագրութիւններ գոյութիւն ունին այս լեզուներով: Այս առեւտրութեամբ հարուստ է լիւկիերէնը (150 արձանագրութիւն), որ ունի առանձին այբուբեն, կազմուած յունարէն այբուբենէն՝ նոր յաւելումներով: Նշանաւոր է Քասիօսի արձանագրութիւնը, որ ունի 250 տող: Կրետացիներու լեզուով կան զանազան արձանագրութիւններ, զորում առանձին այբուբենով մը՝ որ անծանօթ կը մնայ մեզի. կան նաև յունարէն տառերով բայց կրետական լեզուով արձանագրութիւններ: Քասիո մը արձանագրութիւններ ալ գոյութիւն ունին գարիացիներու լեզուով, որոնք թէև յունարէն այբուբենով գրուած՝ բայց անոնց վրայ ա՛յնքան նոր նշաններ աւելցած են, որոնցմէ ոչինչ կարիլի է հասկնալ: 1885ին, Լիմնոսի մէջ արձանագրութիւն մը գտնուած է որ թէև գրուած է բելազգիներու լեզուով, բայց կարիլի չէ եղած տառակարին լուծել: Լիւկիացիներու լեզուով արձանագրութիւններ վերջերս գտնուեցան Սարսոս մայրաքաղաքի պեղումներուն ժամանակ. անոնք թէև յաջող կերպով կարդացուած՝ բայց զգալի արդիւնք մը չեն ընձեռներ: Միսիացիներու լեզուով կը մնան միայն 3 բառեր. իսկ ոչինչ կայ բիսիդիացիներու, լիկաոնացիներու, կլիկիցիներու եւ իսաւրացիներու լեզուներէն: Թէև արձանագրութիւններէն ոմանք երկլեզուեան են, բայց ա՛յնքան քիչ նիւթ ունին որ շօշափելի արդիւնք մը չեն տար: Փոքր — ասիական լեզուներու հարցը կը մնայ տակաւին միակնութեան կարօտ: S. H. Götze, Kulturgeschichte des Alten Orients: Kleinasien (Hdb. der Altertumswissenschaft, III, I, 3), Munich, 1933; Նոյնէն՝ Hethiter, Churriter und Assyrier, Oslo, 1936; L. Delaporte, Les Hittites, Paris, 1936.

5) Հմրեմքն. — Հաթիւր Փոքր Ասիոյ նախաբնիկներն են. հիթիթներու արշաւաքին ժամանակ նուաճուեցան եւ անոնց իշխանութեան ներքեւ մնացին: Ասոնց լեզ-

ուով գտնուած են 50 կտոր արձանագրու-
թիւններ, որոնք տակաւին չեն վերլուծ-
ուած: Լեզուն կը պատկանի նախամասնի-
կային գրութեան, որմէ կ'երևի թէ հնդե-
րոպական է: Անձտեօթ է նաև բալայերէն
լեզուն, որ երևան եկաւ հաթիւրէնի հետ,
փոքր-աստիական վերջին պեղումներու ժա-
մանակ, շատ սակաւաթիւ արձանագրու-
թիւններու մէջ: Տես Friedrich, Kleinas.
Sprachdenkm., էջ 1; Keilschrifturkunden
aus Boghaz-Köi, հատոր XXVIII; Forrer,
Z. d. deutsch. Morg. Gesellsch., 1922, էջ
189, 288; Friedrich, Hethitisch, էջ 42 և
Arch. f. Orientforsch. XI, 1936, էջ 76;
Laroche, Journal Cuneiform Stud. I, էջ
187-216 և Revue Assy. XLI, 1947, էջ
67-98 և XLIII, 1949, էջ 55.

6) Խալկերէն. — Հայաստանի հին բնիկ-
ներու լեզուն է այս, որ աւանդուած է
մեզի 200 կտոր արձանագրութիւններով,
որոնք գրուած են Ն. Ք. 820 թուականէն
սկսեալ մինչև Է. դարու վերջը: Գրութիւնը
ասորեստանեան բեկուագրով է, զանազան
գաղափարանիշներով, որոնք կու տան մեզի
բառի իմաստը, բայց յայտնի չէ թէ խալ-
կերէնի մէջ այդ իմաստով բառը ի՞նչպէս
կը հնչուէր: Միև բառերը, ընդհակառակը,
վանկագիր ըլլալով կը կարգացոյն ճշգրե-
տօրէն. բայց այս պարագային իմաստը են-
թադրական է: Կարգ մը գիտնականներ
խալկերէնի և հուրրիւրէնի կամ խուրրիե-
րէնի միջև նմանութիւններ կը գտնեն: Տես
Lehmann-Haupt, Bagel & Schachermayer,
Corpus Inscriptionum Chalcicarum, Berlin,
1928; Friedrich, Hethitisch, էջ 55; Նոյնէն՝
Kleinas. Sprachdenkm., էջ 41; Einführung
ins Urartäische (Mitteil. der Vorderas. Aeg.
Ges. XXXVII, 3), Leipzig, 1933.

7) Գոսայերէն. — Գոսայեցիները քաջ
լեռնական ժողովուրդ մըն էին, որոնք կը
տարածուէին Մարաստանի և Էլամի միջև,
մինչև Բաբելոն և Տիարպէթիք՝ Զագրոս
լեռներու շրջանը: Ն. Ք. 17րդ դարուն,
անոնք մեծ ազդեցութիւն ունէին Բաբելոնի
մէջ և այդ շրջանին գոսայեցի թագաւոր-
ներ իշխած են Բաբելոնի վրայ: Գոսայեցի-
ները պահեցին իրենց գոյութիւնը զլիսաւո-

րպէս Զագրոս լեռներու շուրջը, մինչև
Ն. Ք. 4րդ դար՝ երբ Աղեքսանդր Մակե-
դոնացին նուաճեց զանոնք: Այս լեզունէն
կը մնան միայն փոքր բաւարարն մը՝ Ժ.
դարէն և զանազան աշխարհագրական ա-
նուններ: Այդ թառերուն մէջ կան այնպի-
սիներ՝ որոնք արիական ծագում ունին.
ուստի ոմանք գոսայեցիներ կը դասեն իրա-
նական լեզուներու շարքին, իսկ ուրիշներ
զայն կը կապեն կովկասեաններուն հետ.
աւելի ընդարձակ քննարկում գրեալ կրնայ
վճռել հարցը: Տես Delitzsch, Die Sprache
der Kossäer, Leipzig, 1884.

8) Սոււմերէն. — Սոււմեր կամ Շուսեր
անունը կրող ժողովուրդը պատմական շըր-
ջանին կը բնակէր Բաբելոնէն մինչև Պար-
սից ծոցը գտնուած տարածութեան վրայ:
Իրենք երկրի բնիկները չէին, այլ հաւանա-
բար գաղթած էին հոն մերձաւոր լեռնային
երկրէ մը՝ նախ քան Յրդ հազարամեակը
Ն. Ք. 1-ըլլալով մշակութային ժողովուրդ
մը, անոնք հնարած էին տեսակ մը մե-
հենագիր գրութիւն, որմէ ապա յառա-
ջացաւ բեկուագրական գրութիւնը՝ որով
ձգած են բազմաթիւ արձանագրութիւններ,
հնագոյնը Ն. Ք. 4000 թուականէն: Այս
արձանագրութիւններու մէջ կը գտնենք
գրական բոլոր սեռերը՝ պատմութիւն, քե-
րականութիւն, բանաստեղծութիւն, հրօք,
աստղաբաշխութիւն, իրաւաբանութիւն և
այլն: Սակայն, Արաբիայէն սեմական ցեղ
մը՝ աքքադները կու գան և տեղացիները
նուաճելով կը հիմեն ասորեստանեան և
բաբելական պետութիւնները: Բայց սումե-
րերէնը չի քննուիր, այլ կը պահուի իրեն
կրօնական և գիտական լեզու մինչև Ն. Ք.
3րդ դար, որմէ վերջ կ'անհետանայ: Բազ-
մաթիւ փորձեր կատարուած են սումերե-
րէնը որեւէ ծանօթ լեզուախումբի մը մէջ
գիտեղելու համար, ինչպէս հնդեւրոպա-
կանի, սեմականի, ալթայականի, եգիպ-
տականի, կովկասեան լեզուներու, ման-
չուերէնի և այլ լեզուներու, բայց այդ
մերձեցման փորձերը ապարդիւն մնացած
են: Տես A. Poebel, Grundzüge der su-
merischen Grammatik, Rostock, 1923;
A. Deimel, Sumerische Grammatik, 2րդ
հրատ., Rome, 1939; C. J. Gadd, A Su-

merian Reading—book, Oxford, 1924. D. Opitz, Sumerer Եգիպտոսը Ebertի Reallex. der Vorgeschichteի մէջ:

9) Էլամերեհ. — Էլամերէնը այն հին քաղաքակրթ շախարհի լեզուն էր, որ կը տարածուէր Պարսից ծոցէն մինչև Համա-տան՝ արդի Լորիստանը և Խուսթիստանը: Այս լեզունով գրուած են Աքեմենեան թա-գաւորներու՝ Դարեհի և Քսերքսեսի արձա-նագրութիւններու երկրորդ սինակը, որու ինքնութիւնը երկար ժամանակ գիտուննե-րու կողմէ չէր լուծուած: Տակաւին, գո-ւաթիւն ունին խուսթ մը Էլամերէն արձա-նագրութիւններ, սկսեալ Ն. Ք. 2600 թուա-կանէն մինչև 600 թուականը, որոնք մեզի ցոյց կու տան այս լեզուի 2000 տարուան կեանքը: Արձանագրութիւններու մէկ մասը երկլեզուեան և երեքլեզուեան ըլլալով, զիրաւ կարելի եղած է զանոնք կարգալ, բայց Էլամերէնի ծագումը տակաւին չէ օ-րոշուած: Տես F. W. König, Geschichte Elams (Der Alte Orient, XXIX, 4), Leip- zig, 1931; C. Frank, Zur Entzifferung der Altelamischen Inschriften (Abhandlungen Preuss. Akad., 1917); Նոյնն՝ Altelamische Steininschriften, Berlin, 1923; F. W. König, Corpus Inscriptionum Elamitarum, Hanovre, 1926; V. Scheil, Textes élamites—anza- nites (Mémoires de la Délégation en Perse, 3րդ հատոր, V, IX, XI, XVII, XXII, XXIII, XXIV), Paris, 1900—1933.

10) Միթաներեհ. — Փոքր—ասիական պե-ղումները եգիպտական և հիթիթական ար-ձանագրութիւններու կողքին երևան հանե-ցին նաև միթաներէն կոչուած լեզուն: Խալդերէն առաջ Հայաստանի մէջ բնակած Միթանի ժողովուրդը, որու լեզուն միթա-ներէնն է, ունի 3000 տարուան հնութիւն: Այս լեզունով ունինք Թուրուշտան թագա-ւորի մէկ նամակը՝ Եգիպտոսի Փարաւոնին ուղղուած, երկու նամակներ Արզաւայի լեզունով՝ որ միթաներէնի մէկ բարբառը կը թուի ըլլալ և վերջապէս Փոքր Ասիոյ մէջ գտնուած մի քանի արձանագրութիւններ՝ խուրրիներէն լեզունով, որոնք մեծադոյնը 3500 տողոնոց օրհներգ մըն է: Խուրրիներն ալ միթանիներու մէկ ճիւղն էին և անոնց

լեզուն միթաներէնի մէկ բարբառն էր: Ասոնցմէ զատ, կան զանազան թագաւոր-ներու և տեղեւոր անուններ: Միթաներէնի ցեղակցութիւնը տակաւին որոշ չէ:

11) Ուկարիդ. — 1928 և 1929 թուա-կաններուն կատարուած պեղումները Սու-րիոյ ծովափին վրայ, 12 քրմ. Հաթաքիա-յէն (հին Լաուդիկէ) դէպի հիւսիս, կիպրոս կղզիին դիմաց, երևան բերին հին քաղաք մը՝ Ուկարիդ յորջորջումով: Ամենէն կարե-ւոր երևոյթը այդ պեղումներէն՝ բնեռա-գիր այբուբենով գրուած տախտակներու գիւտն էր, որոնցմէ մի քանին գրուած էին աքքատերէնով կամ ասիական լեզուներով, իսկ մեծ մասնութիւնը՝ մինչև վերջերս անծանօթ սեմական լեզունով մը, որ պէտք է եղած ըլլայ այդ քաղաքի ծագումն շրջանին տիրող լեզուն: Հնդհանուր առ-մամբ, լիւնութիւնները ուր գտնուած են տախտակները հնագէտներու կողմէ կը վե-րագրուին Ն. Ք. 19րդ դարուն: Սեմական լեզուի ընթերցումը շատ արագ եղաւ: Ա-ռանց գոյնը դժուարութեան, երևան եկաւ որ եթէ լեզուն իր նկարագրով կը մօտե-նար աքքատերէնին, սակայն ան ունէր 30 տառերէ բաղկացած այբուբեն մը (բառերու բաժանման գծիկով մը ներառեալ): Ըն-թերցման փորձերը, փութիկեան և եբրա-յական բառերու օգնութեամբ, շատ արդիւ-նաւոր եղան: Այս փորձերը յաջողութեամբ պսակելէ վերջ, վերահասու եղան որ տա-ռերու արժէքը կապ մը չունին աքքատերէ-նին հետ: Սակայն, կարգ մը տառեր իրենց ձեռով կը իշխեցնեն համարժէք փութիկեան տառերը: Այբուբենը կը գրուի ձախէն աջ: Գլխաւոր բնագիւղները, բուական ընդար-ձակ, զգացարանական քերթուածներ են, ուր կը հանդիպինք փութիկեան բազմաթիւ չաստուածներու և կարգ մը ժողովրդային հերոսներու: Ուկարիդի գիւտը մասամբ վե-րակազմեց փութիկեան գրականութիւնը: Տես Cyrus H. Gordon, Ugaritic Handbook, Rome, 1947; E. Hammershaimb, Das Ver- bum im Dialekt von Ras Schamra, Copen- hague, 1941; A. Meillet et M. Cohen, L. M., էջ 104—106 և 221:

12) Կանչուեսերեհ. — Այս լեզուն կը խօսուի Հիմալայեան շրջանին մէջ: Իր

շրջակայ լեզուներու ոչ մէկին հետ յարաբերութիւն ունի: Հակառակ խօսողներու թիւի նուազութեան՝ 2000 հոգի, այս լեզուն ունի զանազան քարքառներ, ինչպէս՝ վերջիկերէն և պուրուշասկի: Կանջուտերէնի գոյութիւնը ցոյց կու տայ որ հնդեւրոպացիներու արշաւանքէն առաջ Հնդկաստանի մէջ, բացի արաւիտեան և մուստա լեզուներէն, գոյութիւն ունէր նաև երրորդ լեզուաբնիկ մը՝ որու միակ Ֆիաքորդն է կանջուտերէնը, Տես L. D. R. Lorimer, The Burushaski language, Oslo, Institut pour l'étude comparative des civilisations, 3 հատոր, 1935-1936; նոյնէն՝ Nugae burushkaskicae, BSOS, VIII, 1936, էջ 632-636; Burushaski and its alien Neighbours, Problems in linguistic contagion, Philological Society's Transactions, 1937, էջ 63-98; Siddheshmar Varma, Burushaski Texts, Indian Linguistics, I, V-VI, 1931, էջ 6-32; G. Morgenstierne, H. Vogt, C. Hj. Borgström, A triplet of Burushaski Studies, Norsk Tidsskrift for Sprogvidenskap, XIII, 1945, էջ 59-147; E. Benveniste, Remarques sur la classification nominale en burushaski, BSL, XLIV (1947-48), էջ 64-71. Մատենագրական այս տեղեկութիւնները առնուած են A. Meillet & M. Cohen- Les langues du Monde գրքէն. Paris, 1952, էջ 510:

13) Լաթի. — Ձիւնասառնի արեւելեան մէկ անկիւնը կը խօսուի փոքրիկ լեզու մը՝ լաթի կամ լաչի, որ կը գտնուի Յունանի և Թոնգինի սահմանը, լայնութեան 105րդ և երկարութեան 23րդ աստիճաններուն վրայ: Այս լեզուով խօսողներու թիւն է միայն 450 անձ: Ոչ մէկ ծանօթ լեզուի հետ կապ ունի:

ԱՆՈՒՇԱՆ ՎՐԴ. ԶՂՋԱՆԵԱՆ

(Մնացեալը յաջորդիւ՝ 18)

ԻՄՐԱՏԱՍԻՐԱԿԱՆ

Ս. Է. ՈՒԱՅԹԵՔԸՐ

ՍԻԶՈՑԸ

ԵՒ

ՈԳԻՆ

Ցեաւթիճճեճ Զիկերթի Մապիճ

ԵՒ

Փաստի Աստուծոյ Դոյութեան

ԳԼՈՒԽ ԺԳ.

ՖԻՆԱՆՍԻՍԿԱՆ ԴՊՐՈՑԸ

Թովմականութեան կողքին կը ծաղկէր միջնադարեան փրկիսոփայութեան տարբեր տիպար մը, որ մեծ շահագրգռութիւն կը ներկայացնէ, որովհետեւ անմիջական նախահայրն է արդի գիտութեան: Անոր զըխաւոր ներկայացուցիչները կը պատկանէին ֆրանկիսկեան միաբանութեան: Մեզ հետաքրքրող տեսակէտով, զանոնք զատորոշող կարեւորագոյն յատկութիւնը եղաւ այն որ զիտցան մեծ կամ փոքր չափով զգուշանալ Արիստոտէլեան տիեզերաբանութեան եւ ընագիտութեան սխալներէն: Շարքը կը բացուի Ռոպէրթ Կրօսսըթէթով, կոչուած նաեւ Ռոպէրթ տը Լինքոլն (1175-1253), Օքսֆորտի ֆրանկիսկեաններու առաջին մեծաւորը (թէեւ ինք չէ պատկանած այս միաբանութեան), ապա՝ Լինքոլնի Եպիսկոպոս: Կրօսսըթէթ Կ'ուսուցանէր Պիթագորեան վարդապետութիւնը, որ արտաքին աշխարհի մեկնաբանութեան բանալին կը դնէր անոր ներքին կազմին մէջ, կազմ մը՝ զոր կարելի է արտայայտել մաթեմատիքական լեզուով, այսինքն թիւերու միջոցաւ. պէտք է ամէն երեւոյթի մէջ փնտռել երաժշտական ներդաշնակութեան